

vstoupí do některých aplikovaných aktivit přímo. Vytvoření kodexu pro profesně čistý způsob organizace této participace je, jak věřím, jedním z největších úkolů profesních asociací. Jedná se o úkol velice těsně spjatý s ochranou zájmů sociologů, jelikož ty jsou při této participaci často ohroženy.

Stručně řečeno, zdá se pravděpodobné, že problémy, jimž bude čelit naše profese v nadcházejících letech, se budou soustřeďovat kolem mnohých pokušení a komplikací, jež budou spojeny s jejím relativním, i když nedokončeným úspěchem. Sociologie se stává „důležitou“. Doufejme, že nás tento stav neodvede od našeho hlavního úkolu a současně že vezmeme náležitě v úvahu zodpovědnosti a povinnosti, které nám přinášejí zvyšující se zapojení sociologie do širšího sociálního prostředí. Soustředěnost na vědu jako takovou není neslučitelná s dobrým občanstvím ve vědecké obci i v širší společnosti. Největší výzvou je udržet tu správnou rovnováhu.

Z anglického originálu „Some Problems Confronting Sociology as a Profession“ (in American Sociological Review, roč. 24, 1959, č. 4, s. 547–569) přeložila Karolína Prýmková.

Recenze / Review

POKUS O DEFINICI NOVÉ KRITICKÉ TEORIE

Axel Honneth (ed.), *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. Praha: Filosofia 2007 (*Befreiung aus der Mündigkeit. Paradoxien des gegenwärtigen Kapitalismus*, 2002, přeložila Alena Bakešová).

Martin Řeháček*

V knize s úmyslně provokativním názvem „Zbavovat se svéprávnosti“ se kolektiv autorů snaží předložit nové objevy na poli kritické teorie společnosti, která je nedomyšlitelně spojena s Institutem pro sociální výzkum založeným na frankfurtské univerzitě. Editor sborníku, Habermasův žák a ředitel institutu Axel Honneth, se spolu se svými spolupracovníky snaží navázat na odkaz svých předchůdců, ale také rozvinout nový koncept, který by mohl lépe posloužit k reflexi současného stavu společnosti. Hlavním cílem institutu je vybudovat systém integrační teorie a výzkumu, který by však neměl být příliš zatížen Marxovým odkazem a jeho pojmovým aparátem.

Ústředním pojmem nové kritické teorie se stává slovo „paradox“, jenž dokáže nynější realitu vystihnout lépe než staršími autory frankfurtské školy často používané kategorie jako „krize“ nebo „rozpor“. Na problémy spojené s osvícenskou idejí pokroku se totiž podle autorů sborníku nelze

* Kontakt na autora: Martin Řeháček, Katedra sociologie, ISS FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha-Jinonice (rehacek.martin@gmail.com).

donekonečna dívat černobíle, protože je čím dál zřetelnější, že pokrok v určitých oblastech opravdu probíhá, „jen“ je spojen s poklesem v oblastech jiných. Druhým klíčovým prvkem předkládané kritické teorie je „svéprávnost“, která by se měla stát normativním orientačním bodem všech prací institutu. Právě svéprávnost je podle Honnetha tím, čeho se máme tendenci zbavovat ve společnosti plně paradoxů.

Nutnost pochopit paradoxní procesy samozřejmě vyžaduje sociální bádání napříč různými obory od historie, právní teorie až po sociologii. Ve sborníku proto najdeme texty zabývající se zdánlivě oddělenými oblastmi, které však spojuje zájem o odhalení skrytých paradoxních jevů uvnitř společnosti „pozdní“ či „druhé“ moderny. Tematicky se tak články jednotlivých autorů pohybují od domýšlení procesu racionalizace přes problematiku uznání, výkonu a jeho ocenění až po globalizaci a sociální bezpráví.

V prvním příspěvku nazvaném „Racionalita a riziko“ se Werner Plumpe zamýšlí nad tím, jak západní uvažování a realitu ovlivňuje představa o přirozeném, ekonomicky orientovaném jednání člověka. Jedinci je od základu připsána určitá racionální orientace, která však pouze odráží základní paradoxy ekonomické moderny. Racionální a tedy „dobře promyšlené“ jednání by ze své podstaty mělo přinášet nějaké záruky, ale není tomu tak. Před námi se tedy vyjevuje základní paradox, který propůjčuje celému modernímu ekonomickému systému dynamiku: ekonomický systém je nestabilní a neustále se proměňuje, protože je založen na základě fikce, podle níž racionalita přináší záruky. Otázkou však je, jak je možné, že si koncept racionálního jednání i přes mnohé námitky stále udržuje své pevné postavení?

Plumpe dochází k závěru, že do základů západní společnosti jsou od počátku vepsány paradoxy svobody a bezpečí, které se neustále proměňují a vyjevují v souladu s danými národními tradicemi a historickými okolnostmi. Z tohoto úhlu pohledu pak není těžké pochopit, proč se ra-

cionální jednání stalo konceptem, skrz který má člověk tendenci alespoň minimálně snižovat rizika, jež ho v každodenním životě potkávají.

Tématu racionalizace v rozvinutém kapitalismu se věnují i Hermann Kocyba a Wilhelm Schumm. Ti poukazují na racionalizaci dvou hlavních ekonomických institucí – podniků a trhů. Zatímco trhy se centralizují a lze vidět snahu o jejich „zkrocení“, uvnitř podniků naopak dochází k decentralizaci a na mnohé procesy jsou aplikovány tržní mechanismy. Podle autorů máme co do činění s novou ekonomickou racionalizací a s ní spojenou změnou institucionálních požadavků. Současný stav tak poskytuje firmám možnost vybrat si z různých racionalizačních vzorů a ustavit si vlastní podnikové racionalizační schéma. Samotnou otázku racionality racionalizace však podle autorů „nelze zodpovědět v horizontu instrumentálního rozumu“ (78).

S racionalizací podniků a jejich fungováním je spojena také problematika uznání subjektů. Autor textu „Obdiv bez ocenění?“ Stephan Voswinkel rozlišuje dva typy uznání: prvním z nich je ocenění, které se opírá o příslušnost (můžeme říct „stejnost“), druhý typ je naopak založen na diferenciaci a Voswinkel ho nazývá obdivem. Na změnách postojů k těmto dvěma typům uznání se německý sociolog snaží postihnout transformaci společenských vztahů. Zatímco v dobách „tuhé“ mechanizace a racionalizace bylo uznání možné dosáhnout i ve formě ocenění, v dnešní subjektivizované a diferencované společnosti tato forma uznání mizí a uznání lze zakoušet především ve formě obdivu. To samozřejmě klade nové nároky na jedince a jejich životní dráhy, jež musí být co nejzajímavější, nejrozmanitější a nejoriginálnější. Další zvláštností pozdně moderní společnosti je to, že se subjektivizací práce a nároků pracujících na vlastní seberealizaci skrz práci, klesá jejich morální nárok na uznání ve formě ocenění.

Díky tomu, že se dominujícím typem uznání stává obdiv, jsou zaměstnanci nuceni podávat bezchybné výkony a nemohou si dovolit žádné omyly. Obdiv k jejich osobě totiž díky špatným rozhodnutím neustále klesá, což má také důsledky na jejich úspěch. Reálně však hrozí, že „místo

práce a výkonu ve smyslu snahy a úsilí by se uznání vztahovalo (hlavně) na hospodářský úspěch, na využití příznivých příležitostí“ (111). Uznání za těžkou, rutinní práci, která navíc ani není dobře placená, by se tak brzy mohlo začít blížit nule (pokud tomu tak již není). Jak ale Voswinkel podotýká, na věc lze nahlížet i z jiné perspektivy: „Jestliže už se nenárokuje ocenění, morálně se však ani nedá dovolávat obdivu, je nasnadě, že se subjekty distancují od konfliktních požadavků na uznání a umíněně prosazují individuální relevance. Toto trvání na vlastních a osobitých nárocích, na hodnotě vlastní práce a ocenění vlastní snahy a námahy může vyústit ve stažení se, ve vnitřní výpověď, v odchod. Může však (také) vést k právu rozhodovat“ (111–112).

Pokud se budeme snažit problematiku uznání domyslet, nutně také narazíme na vztah zásluh a jejich ceny a výkonu jako takového. Sieghard Neckel a Kai Dröge se domnívají, že zásadní otázka, na kterou je však třeba odpovědět, zní: „Lze v podmínkách pokračující dělby práce a narůstající profesní specializace vůbec ještě přiměřeně identifikovat a srovnat výkonnostní přínosy jednotlivců?“ (119). Hodnota výkonu je v současnosti určena nabídkou a poptávkou na globálních trzích, z čehož mnozí odvozují, že jsou to právě oni, kdo podávají ty největší a pro společnost nejdůležitější výkony. A protože trhy hrají rozhodující roli, jsou „stále více delegitimizovány všechny výkony, které nepřinášejí žádné zisky“ (125). Úspěchy se tak stále méně často dají přičíst výsledkům výkonu. Existuje tak jakýsi paradoxní rozpor mezi „neutrálním“ a „slepým“ trhem a principem výkonu, který má normativní základ a předpokládá, že hospodářské výnosy mají být oceňovány na základě námahy.

Velkým tématem pozdní moderny je narůstající individualizace aktérů. Jedinec si v dnešní společnosti musí „umět osvojit koncepci osobnosti s vlastní odpovědností“ (151). Problém však vyvstává, když aktér nemá pocit, že odpovědnost přejímá sám (sebezmocnění), ale že je mu vnucena (disciplinování). Díky současnému tlaku na subjektivizaci však často dochází k paradoxnímu jevu, kdy je sice každý jedinec odpovědný za své

vlastní činy a selhání ale „autentická subjektivita je zakoušena už jen ve sféře mimo vlastní odpovědnost, mimo osobní připisování a ospravedlňování“ (171). Klaus Günther se domnívá, že tento útek před odpovědností se nejvíce projevuje na samotném lidském těle, které se sice stává chrámem sebekontroly, ale na druhou stranu se touze po ovládnutí vzpírá.

Editor sborníku Honneth se ve svém textu také soustředí na jedince a zajímá se o paradoxy individualizace v širším kontextu. Honnethova základní teze zní: „Nároky na individuální seberalizaci, které před třiceti, čtyřiceti lety prudce narostly [...] se mezitím staly natolik institucionalizovaným vzorem očekávání sociální reprodukce, že ztratil své vnitřní účelové určení a staly se spíše legitimizačním základem systému“ (181). Proto se dnes potýkáme s narůstajícím počtem jedinců, kteří mají pocit vnitřní prázdnoty, neukotvenosti a zbytečnosti. Tolik oslavované vyvážení se z pevných struktur tak postupem času přerostlo v univerzální nárok, který jedince tíží. Honneth tvrdí, že dochází ke vzniku nových forem sociálního utrpení, které jsou navíc těžko empiricky prokazatelné, protože se odehrávají uvnitř jedinců samotných a projevují se různými psychickými onemocněními. Dochází tak k paradoxní situaci: „Subjektům, jež jsou ze všech stran nabádány k tomu, aby otevřeně projevily psychické podněty autentického hledání sebe sama, zbývá pouze alternativa mezi předstíranou autenticitou a útekem do depresivní nemoci, mezi originální inscenovanou ze strategických důvodů a patologickým umlknutím“ (195–196).

Příspěvek Martina Dornese se zabývá problematikou zaměstnanosti matek v rané fázi vývoje dítěte. Především v USA se totiž rozhořel boj o to, zda emancipace žen nevede v konečném důsledku k „poškození“ dětí. Autor se na dané téma nejprve dívá skrz výsledky zkoumání vývojové psychologie a v další fázi pak přechází k závěrům psychoanalytických studií. Z šetření vývojové psychologie vyplývá, že chování rodičů má na děti větší vliv než cizí péče, která ale může být i přínosná, a to hlavně pro děti, jejichž rodiče o ně projevují malý zájem. Psychoanalytické studie po-

ukazují i na jisté nevýhody emancipace žen: dítě si může s chůvou vytvořit velice silný vztah a v případě její výměny trpí; matky mohou také na cizí pečovatele žárlit. Celkově však nelze vyvozovat žádné definitivní závěry, protože téměř ke každé odborné studii existuje její protiklad, který přináší opačné výsledky. Potvrdila se tedy pouze jedna teze, podle níž je rodina nejdůležitější socializační institucí.

Text Volkera Heinse s názvem „Globalizace a sociální bezpráví“ se postavením dětí ve společnosti také zabývá, ale na příkladu jejich globálních práv spíše pouze demonstruje paradoxnost současné světové provázanosti. Heins se neztotožňuje ani s jedním z tradičních vyobrazení globalizace a předkládá vlastní heuristické schéma, které operuje s toky, pravidly a infrastrukturami. Heins rozlišuje dva typy toků – ty buď probíhají v souladu s politickými a právními pravidly, nebo naopak vytvářejí stínovou ekonomiku. Pravidla pak dělí na hospodářská a nehopodářská (zejména lidská práva), přičemž hospodářská pravidla mohou vést k potlačování protekcionistických tendencí států nebo se snažit o zkrocení toků. Samotné toky pak ke svému fungování vyžadují existenci infrastruktur (dopravní a elektronické sítě atd.), po kterých mohou „proudit“. Toto schéma Heinsovi dovoluje oprostít se od příliš pozitivních nebo naopak apokalyptických výkladů globalizačního procesu a účelně vykreslit jejich paradoxnost. Jím předkládané závěry na druhou stranu také nelze označit za nijak objektivní a nevyvíkají se střízlivě realistickému pohledu na globalizaci.

Poslední článek, jehož autorem je Martin Hartmann, se zabývá proměnou pojmů v novější sociální teorii a uzavírá, jakým způsobem by na problematiku „paradoxů“ mělo být nahlíženo. Sám autor vyslovuje myšlenku, že projekt nazvaný paradoxy kapitalistické modernizace „vyžaduje ospravedlnění sám o sobě a musí také zřetelně ukázat, do jaké míry se liší od konkurenčních východisek“ (275). Hartmann dokládá, že Marxem zavedený pojem „rozpor“ je dlouhodobě svázán s ekonomicky formovaným vývojem společenských vztahů a odkazuje k napětí mezi výrobními vztahy a výrobními silami. Postupem času však došlo k posunu vnímání

moderny jako takové, což lze nejlépe vysledovat z Giddensova pojetí institucionální modernity. Podle Giddense už neexistuje žádný ústřední antagonismus společenského vývoje a dilemata jsou výsledky procesů, jež mohou být v jistých ohledech ohodnoceny jako pokrokové. Pokud toto tvrzení vezmeme za své, ztrácí užívání pojmu „rozpor“ svou legitimitu. V tomto momentu vystupuje na světlo pojem „paradox“, jenž umožňuje náhled na sociální jevy jako na spojení protichůdných či pozitivních a negativních momentů. Je však nutno poznamenat, že „paradoxy mají vždy rozpornou povahu, ale ne všechny rozpory jsou paradoxní“ (293), což obě kategorie ještě podstatněji odděluje. Sociální vědci se tak musí ptát, jak k těmto rozporům došlo, aby mohli dospět k závěru, zda jsou paradoxní. Přičemž předpokladem pro to, aby byl nějaký proces popsán jako paradoxní je existence kauzálního vztahu mezi odporujícími si událostmi.

Z nastíněného množství témat, na kterých se podle mého názoru paradoxnost moderní společnosti podařilo zdařile demonstrovat, také vyplývá, že kategorie „paradoxu“ opravdu nepřipouští žádné ekonomické zúžení reality a může být proto používána k popisu a vysvětlení různých typů sociálních procesů. Hlavní záměr knihy – ospravedlnění nového projektu kritické teorie – se tedy podařilo splnit, i když propojení paradoxů s konceptem svéprávnosti bylo zatím nastíněno jen v hrubých obrysech. Určitou roztržitost sborníku, které se vzhledem k počtu příspěvků a předmětných okruhů nebylo možné vyvarovat, lze potom také „paradoxně“ vnímat jako pozitivum, protože opravdu dokládá snahu autorů o co nejširší pohled na sociální realitu. Tematizaci paradoxních jevů tedy můžeme vystopovat v každém z předložených textů, ať už se zabývá globalizací, racionalizací či individualizací. Lze tedy tvrdit, že změna orientace kritické teorie od Marxe spíše k Weberovi a Simmelovi našla své opodstatnění i základ, na němž se dá do budoucna stavět.

Martin Řeháček je studentem magisterského oboru sociologie na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd UK.

Recenze / Review

ORIENT JAKO NEGATIVNÍ OBRAZ ZÁPADU

Edward W. Said, *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Praha, Litomyšl: Paseka 2008 (*Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, 1973, přeložila Petra Nagyová).

Barbora Valentová*

Ve svém dnes již klasickém díle *Orientalismus: Západní koncepce Orientu* se literární teoretik a komparatista Edward W. Said snaží upozornit na nemožnost dosažení objektivní reprezentace jakéhokoli fenoménu a význam mocenského aspektu ve vědeckém zkoumání. V knize, která v době svého vydání vyvolala mnoho diskuzí a která patří k dílům, jež výrazně ovlivnily intelektuální a společenské klima poslední čtvrtiny 20. století, popisuje vývoj západního pohledu na Orient od konce 18. století do současnosti.

Saidova práce se dělí na tři kapitoly, z nichž každá je dále rozčleněna do čtyř podčástí. Úvodní kapitola „Šíře Orientalismu“ se zabývá velmi obecně všemi aspekty, které s tématem orientalismu souvisí z hlediska historického, geografického, filosofického i politického, a to od prvopočátku vzniku orientalismu přes jeho významnější praktické úspěchy až po situaci, kdy se „sebejistota orientalismu ocitá na samém vrcholu [, kdy] každé zo-

* Kontakt na autorku: Barbora Valentová, Katedra sociologie, ISS FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha-Jinonice (bara.valentova@seznam.cz)